

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

JUNI
1952

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG

25e JAARGANG
Nº 6

UITGAVE DER VEREENIGING.

ADRES: BAANSTRAAT 21, UTRECHT

RONDON HET HOF TE RHENEN.

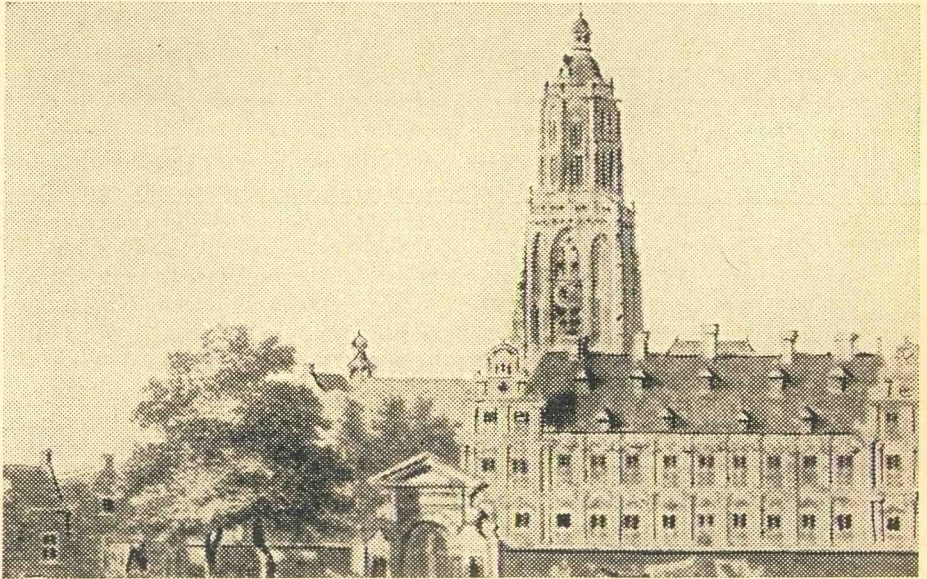
In een klein grasveldje voor één van de woningen aan het Frederik van de Paltshof te Rhenen staat een zeer eenvoudige gedenksteen. De tand des tijds heeft er aan geknaagd; de steen is bedekt met een groene laag, eenzelfde groene laag als men aantreft op oude bomen. In het midden staat een klein glimmend leeuwtje, met daaronder een hardstenen plaat, waarin gegrift met vergulde letters: „Hunne Majesteiten Frederik van de Palts en Elisabeth van Engeland woonden hier 1622—1632”. Dit gedenkteken herinnert ons aan de tijd, dat Rhenen een Koningshuis rijk was, tegenwoordig zouden we het een paleis noemen.

De historicus voelt weinig voor de figuur, die aanleiding heeft gegeven, dat men — van Rhenen sprekende — ook wel eens zegt: „Het oude Koningsstadje aan de Rijn”, omdat de verdreven Koning van Bohemen een man is geweest, van wie men hoge verwachtingen heeft gekoesterd in het belang van het protestantisme en hij gebleken is te zijn, iemand van uiterlijk vertoon, van weinig wils- en werkkraft, een marionet. De opstand in Bohemen in 1618 ontstond o.m. omdat de rechten der daar zeer talrijke hervormden werden aangetast. Dat was de aanleiding, dat Frederik van de Palts als Koning van dat rijk werd uitgeroepen, waarop 31 October 1619 de schitterende inhuldiging van hem en zijn echtgenote te Praag plaats vond. Wijlen Koning Matthias van Bohemen had echter als zijn opvolger aangewezen Ferdinand van Stiermarken en deze laatste versloeg in de slag bij de Witte Berg vlakbij de hoofdstad, de troepen van Frederik. De Palts kwam voorlopig aan Beieren en Frederik moest met Koningin Elisabeth en enige getrouwen vluchten.

In Februari 1621 kwam Koningin Elisabeth te 's-Gravenhage aan en werd door de ooms van haar echtgenoot, Prins Maurits en Prins Frederik Hendrik, zeer vriendelijk ontvangen — de moeder van Frederik was een dochter van Willem de Zwijger. De Staten-Generaal gaven Frederik en zijn gemalin een paleis en f 5000,— om zich voorlopig in te richten en daarna f 150.000,— voor permanente inrichting. Voortaan kreeg hij f 10.000,— voor onderhoud

van zijn verblijven, want de Staten van Utrecht boden hem ook een zomerverblijf te Wijk bij Duurstede aan. De Koning klaagde, dat het gebouw te Wijk zo triest en somber was, waarop de Staten van Utrecht zich haastten Zijne Majesteit een mooi stuk grond aan te bieden in Rhenen en f 12.000,— om er een paleis op te bouwen.

In 1622, ongeveer in Augustus, was Barthold van Bassen van 's-Gravenhage met het kloeke, mooie gebouw gereed waarvan men hierbij een afbeelding aantreft. Het metselwerk was gedaan door Jacob Roelofsz. van Varick, „Mr Metselaar” te Rhenen. Van dat jaar af tot 1632 werd het paleis door de zeer talrijke koninklijke familie bewoond en tal van vorstelijke personen logeerden er, vooral in de jachtijd.

Zo besluiteloos en wankelmoedig haar gemaal was, zo standvastig en vast van geest was Koningin Elisabeth, aldus dr. Schotel in zijn werkje: „De Winterkoning en zijn gezin”. Ofschoon zachtmoedig en nederig jegens allen, die haar omringden — zo gaat deze schrijver voort — was zij trots op haar rang en kon zij de minste aanranding harer eer en die harer kinderen niet verdragen. Onwankelbaar was haar gehechtheid aan de hervormde kerk en niets was haar tot grotere smart dan de overgang van twee harer kinderen tot de roomse. Zij was, gelijk sommige schrijvers waanden, geen geleerde vrouw, doch sprak de italiaanse, engelse, franse, boheemse, duitse en nederduitse talen, en hield in de drie eerste briefwisselingen met haar familie, inzonderheid met haar schoonzuster, Elisabeth Charlotte, keurvorstin van Brandenburg en hare kinderen. Zij was ongemeen

ervaren in de muziek, beminde de poëzie en oefende zich met haar dochter onder leiding van de beroemde Gerhard Honthorst, in de schilderkunst. Buitengewoon was haar kennis van bloemen. Zij kweekte ze zelf, bezat de zeldzaamste en gaf haar naam aan een der schoonste tulpen soorten. Haar Hof was klein doch uitgelezen, Haar schone en begaafde dochters waren er het sieraad en het middelpunt van. Men noemde het „het Hof der gratiën”. Zij was zeer gelukkig in het kiezen harer omgeving. Zo was de beminnelijke en begaafde gravin van Warwick, moei der beroemde lady Anne Clifford, lang haar voornaamste vrouwelijke vertrouweling, en eerste hofdame van haar slaapvertrek, de zeer geleerde Samson Jonsson hofprediker en Johan Joachim Russdorff, hoewel een pedant toch een geleerd staatsman en getrouw en eerlijk dienaar, de bestuurder harer zaken.

Dagelijks ontving zij bezoeken van de stadhouderlijke familie, van de leden der Staten-Generaal, die haar zo mogelijk nog meerdere bewijzen van vriendschap en genegenheid gaven, dan bij het leven van de koning; ook van de hoge adel, de aanzienlijke vreemdelingen, die 's-Gravenhage bezochten. In haar kringen zag men de Van der Myle's, Descartes, Constantijn en Christiaan Huygens, Achatius en Christophel, burggraven van Dohna, Brasset, de heer van Pollot, Andreas Rivet, Polyander à Kerckhove (de zoon), de geestige franse arts en wijsgeer Sorbière, Christiaan Hoffmann von Hoffmannswaldau met de Prins van Tremonville, Julius Wilhelm Zinkgraf, Henricus Alting, Johan Balthasar Schupp, Anna Maria Schuurman, Maria van Reigersbergh, in één woord, allen die smaak voor kunsten en wetenschappen, gevoel voor het schone en goede hadden, prijs stelden op hoge beschaving. 's Winters vertoefde het Hof te 's-Gravenhage, 's zomers op Honselaarsdijk, doch vooral te Rhenen. Steeds bleef de koningin de stadhouderlijke familie op haar uitstapjes naar Breda of naar een ander gedeelte van het land vergezellen. Ook bezocht zij koningin Maria de Medicis, toen deze zich te 's-Gravenhage bevond, nadat zij haar door de heer De Sayer, een van haar edellieden, te 's-Hertogenbosch had laten verwelkomen.

De koningin gaf haar kinderen een uitstekende opvoeding, was zelf hun leermeesteres in sommige kunsten en wetenschappen en gaf hun de beste leermeesters. Zij had ze allen zeer lief en „zij beminden en vereerden hunne moeder tot haar dood als het hoofd der familie”.

Een dochter van het koninklijk huis huwde met een hertog van Hannover en vormde de dynastie, die later de engelse troon zou bezetten, een andere dochter huwde met Philips van Orleans en vormde de dynastie, die tot korte tijd geleden Oostenrijk regeerde. Een zoon vocht tegen ons land in de engelse oorlogen.

De goede zijde van het vorstelijk verblijf voor ons land is geweest, dat onder het gevolg van de Winterkoning Amalia, gravin

van Solms, was. Zij had de weelde en later alle ontberingen van de verdreven koningsfamilie meegemaakt, ook de vlucht langs een grote omweg van Praag door Noord-Duitsland naar Nederland. Zij was een kranige, mooie vrouw, een krachtige figuur en het was geen wonder, dat Prins Frederik Hendrik, die vaak in Rhenen verblijf hield — en niet alleen in de jachtijd — haar tot echtgenote nam.

Amalia van Solms heeft de roem van de Oranjes mede vergroot. Na de dood van haar echtgenoot hield zij zijn nagedachtenis op alle mogelijke wijze in ere. De Princesse Douairière heeft nooit de rouw afgelegd en wist niettegenstaande haar zeer royale levenswijze het aanzienlijk vermogen der Oranjes ongeschonden te bewaren. Zeventig jaar was zij oud, toen zij de verheffing van haar kleinzoon Willem III mocht beleven, de man op wiens karakter en opvoeding grootmoeder Amalia zulk een verheffende invloed heeft uitgeoefend.

Niet alleen het Frederik van de Paltshof herinnert ons in Rhenen aan de Gouden Eeuw, maar ook het Koningin Elisabethplantsoen houdt de gedachtenis aan die welvarende tijd levendig.

Rhenen

A. J. BOVENSCHEN

BIJ DE HERDENKING VAN DE EERSTE-STEENLEGGING VAN HET UNIVERSITEITSGEBOUW AAN HET DOMPLEIN.

„Heden den tienden dag der maand Juni van het jaar Achttien honderd twee en negentig is, in tegenwoordigheid en met toestemming van *Hare Majesteit de Koningin Regentes* van het Koninkrijk der Nederlanden, door *Hare Majesteit Koningin Wilhelmina* der Nederlanden, *Prinses* van Oranje-Nassau enz. enz. deze gedenksteen geplaatst in den gevel van het *Universiteitsgebouw*, dat door de *Gemeente Utrecht* met medewerking der staten der Provincie en van de *Utrechtsche Burgerij*, als een bewijs van dankbare waardeering, aangeboden is aan de *Utrechtsche Hoogeschool* ter gelegenheid van haar

250 jarig bestaan.

Van deze oorkonde, onderteevend door *Hare Majesteiten*, benevens door den Burgemeester en den Secretaris der Gemeente, zijn opgemaakt drie exemplaren, waarvan er één, in een looden koker besloten, in den gedenksteen zal worden geplaatst, het tweede door *Hare Majesteit de Koningin* wordt aanvaard, terwijl het derde bewaard zal worden in het archief der Gemeente Utrecht.”

(w.g.) WILHELMINA.

EMMA.

B. REIGER.

DE WATTEVILLE.

Zoo luidde de tekst der met teekeningen versierde oorkonde, door de 12-jarige Koningin Wilhelmina en de Koningin-Regentes Emma

met een arendsveder met gouden pen op 10 Juni 1892 onderteeënd ter gelegenheid van de eerste-steenlegging van het tegenwoordige Universiteitsgebouw aan het Domplein.

Ter herdenking van deze gebeurtenis, nu zestig jaren geleden, is in het, door den tegenwoordigen conservator, Dr. P. H. van Cittert nieuw ingericht Universiteitsmuseum, Trans, no. 8, een tentoonstelling georganiseerd, waar documenten, afbeeldingen, penningen en andere bezienswaardigheden de totstandkoming en verdere lotgevallen van het Universiteitsgebouw in herinnering brengen.

Men meene niet, dat het hoofdgebouw onzer Universiteit in peis en vree tot stand gekomen is. De oorkonde spreekt van het 250-jarig bestaan der Hoogeschool, dat in 1886 herdacht was. Reeds in het jaar te voren werd door het gemeentebestuur een besluit genomen en was bij de burgerij een actie gaande om tot een, bij genoemde gelegenheid te bouwen nieuw Universiteitsgebouw te komen. Aan den directeur der gemeentewerken C. Vermeys en prof. E. H. Gugel van de Polytechnische Hoogeschool te Delft werd het maken van een bouwplan opgedragen. Maar het heeft tot 1891 geduurd, vóór alle moeilijkheden overwonnen en een strijdvaaardige oppositie tot stilzwijgen gebracht waren en de werkzaamheden een aanvang konden nemen. Het was vooral de, sedert 1875 bestaande Afdeeling Kunsten en Wetenschappen van het departement van Binnenlandse Zaken, of liever haar almachtige referendaris jhr. mr. V. de Stuers, die met felle kritiek en hardnekkige halsstarrigheid (om deze pleonastische uitdrukking eens te gebruiken) het neo-renaissancistische bouwplan Vermeys-Gugel op den korrel nam en een neogotisch ontwerp, dat aan den stijl van Dom en Kloostergang zou aansluiten(!), propageerde. Het ging hard tegen hard: in de 2e Kamer, in den gemeenteraad, in geschriften en spotprenten. Dank zij de vastberaden houding van burgemeester Reiger en tenslotte het krachtig ingrijpen van den in 1890 opgetreden minister jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman en vooral van zijn opvolger mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, kwam in 1891 een einde aan den onverkwikkelijken strijd. Toen ging het verder van een leien dakje. Nog vóór het einde van dat jaar waren de ontwerpen van prof. Gugel en den directeur der gemeentewerken J. F. Nieuwenhuis, die den overleden Vermeys was opgevolgd, gereed en konden aanbesteding en aanvang van den bouw plaats hebben.

In 1892 werd de eerste steen gelegd en in 1894 het gebouw plechtig ingewijd. Naast de Universiteit protesteert nog altijd het doellooze z.g. „gothische poortje” in den muur van den Kloostergang, dat de Stuers nog tot stand heeft weten te brengen, tegen zijn nederlaag.

De 9 jaren lang hartstochtelijk gevoerde strijd is door J. D. C. van Dokkum uitvoerig beschreven en met afbeeldingen toegelicht in het Jaarboekje Oud-Utrecht van 1936, blz. 173—219. Het boeiende relaas is nog steeds de herlezing waard.

v. C.

DE OPGRAVING VAN BISSCHOP BERNOLDUS' SARCOPHAAG IN DE PIETERSKERK.

Reeds in Januari j.l. opperde Ds H. Babel, de nieuwe predikant van de Waalse Gemeente, het plan om Bisschop Bernoldus' (St-Bernulphus') sarcophaag te doen opgraven en deze een waardiger plaats te geven in de fraaie crypt van de Pieterskerk.

Aanvankelijk zou dit door zijn bemoeiingen geschieden door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (Directeur Dr P. Glazema) in Amersfoort, doch deze Dienst is tegenwoordig te zwaar belast met werkzaamheden en het liet zich aanzien, dat het plan de eerstkomende jaren nog zou moeten blijven rusten. Intussen waren echter in de dagbladen reeds artikelen verschenen van de hand van ondergetekende, die het plan bekend maakten. In deze artikelen werd meteen aangekondigd, dat het in de bedoeling lag te komen tot de stichting van een restauratie-fonds om door middel daarvan te komen aan de geldmiddelen die nodig zijn om het steeds sneller om zich heen grijpende verval van onze monumentale Pieterskerk een halt toe te roepen. De eigenlijke restauratie — hoe gewenst die ook is — is in de tegenwoordige tijdsomstandigheden nu eenmaal nog niet te verwezenlijken, omdat hiervoor van Rijksweg de middelen helaas ontbreken, hoezeer men dit ook betreuren mag. Wat echter wel te verwezenlijken is bij voldoende medewerking van allen die de grote culturele betekenis inzien van het behoud van dit zeldzame vroeg-romaanse kerkgebouw, dat nog zoveel van de oorspronkelijke architectuur heeft behouden, is het bijeenbrengen van enkele tienduizenden guldens die onverwijld besteed moeten worden aan de meest-nodige reparaties aan het dak en het gootwerk. Gebeurt dit niet spoedig, dan zal de kerk binnen weinige jaren wegens het opleveren van gevaar gesloten moeten worden en dan zou zij onvermijdelijk het droeve lot van de Geertekerk ondergaan. De opgraving van Bernoldus' sarcophaag en de reeds verschenen artikelen in de pers hebben er ongetwijfeld toe bijgedragen de aandacht van heel oudheidkunde-minnend Nederland te vestigen op onze onvolprezen Pieterskerk en haar toestand.

Door bemiddeling van de heer H. Martin uit Zeist, oud-leraar en oud-directeur van het „Fries Museum” te Leeuwarden, werd het Gemeentebestuur van Utrecht bereid gevonden deze opgraving op zijn kosten (tot een zekere limiet) te doen uitvoeren. De Heer Martin had veel belang bij deze opgraving in verband met een studie over middeleeuwse sarcophagen, waarmede hij reeds jaren lang bezig is, doch die hij niet kon beëindigen wegens dateringsmoeilikheden van de vele stenen sarcophagen die hij in Friesland en elders opspoorde en waarin hij drie typen onderscheidde. Hij verwachtte, dat de onderhavige sarcophaag tot één dezer typen zou behoren, hetgeen ook gebleken is en waarmede komt vast te staan, dat zijn vondsten in elk geval voor een deel reeds in de 10e en 11e eeuw zijn

vervaardigd, hetgeen door andere deskundigen, die ze niet vroeger dan de 14e eeuw dateerden, werd betwijfeld.

Het werk werd uitgevoerd door een ploeg Gemeente-personeel onder leiding van de heer W. Stooker, hoofdopzichter van Gemeentewerken, die ook een belangrijk aandeel had in de opgravingen op het Domplein en elders in onze stad. Op Woensdag 28 Mei werd begonnen en reeds diezelfde dag werd, na grote spanning over het al- of niet aanwezig zijn van de sarcophaag, deze inderdaad aangetroffen op een diepte van ongeveer één meter onder de vloer, recht vóór de kansel, vlak voor de voet hiervan. Hier lag vóór 1656, het jaar van de afgraving, het laagkoor, dat ruim een meter hoger lag dan de vloer van het schip der kerk en dat zich uitstrekte tot aan de beide pijlers die aan het hoofd staan van de beide rijen van vijf rood-zandstenen zuilen, die, allen monolithisch, naar schatting 30 à 40 ton moeten wegen. In de bodem van dit laagkoor werd de sarcophaag in 1656 bij gelegenheid van de afgraving gevonden en na een week opnieuw in de toen verlaagde bodem begraven.

De hernieuwde vondst bewijst de juistheid van de inhoud van de acte, opgemaakt door de secretaris van het toenmalige Kapittel, welke acte genoegzaam bekend is en dus hier niet opnieuw in extenso behoeft te worden weergegeven.

Het ± 480 Kg zware deksel werd verwijderd en toen kwam de inhoud, na bijna 300 jaren, opnieuw aan het licht. Het houten kistje van een meter lang, dat men in 1656 met de stoffelijke resten van lichaam en kleding aan het hoofdeinde in de stenen kist had geplaatst, bleek bijna volkomen vergaan te zijn en was dan ook ineen gestort. Te midden van de resten hiervan lag een laag donkerbruine verpulverde resten van het volkomen vergane lichaam en daartussen vele kleine fragmenten, eveneens bijna geheel vergaan, van het weefsel dat 900 jaar geleden de bisschopsmantel is geweest. Behalve enkele kleine stukjes vergaan leer waren ook duidelijk delen te onderscheiden van weefsel dat gouddraad bevatte. Ook bevonden zich in de tamelijk grote hoeveelheid bruine, rulle poeder nog kleine stukjes gebeente, maar deze kwamen slechts sporadisch voor. Van de schedel, noch van het gebit werd enig spoor ontdekt. Dr Huizinga, anthropoloog, geassisteerd door zijn assistente, heeft de overblijfselen zorgvuldig onderzocht, doch zij zullen voor hem weinig wetenswaardigs hebben opgeleverd. De stoffelijke resten zijn na de optakeling van de kist geborgen in een speciaal daarvoor vervaardigd eikenhouten kistje, dat nu te midden van de overblijfselen van het 17e eeuwse vurenhouten kistje aan het hoofdeinde in de sarcophaag is gedeponeerd.

Donderdag 29 Mei werd de kist, die zonder deksel ruim 800 Kg moet wegen naar boven getakeld en de volgende dag overgebracht naar de crypt van de kerk onder het sinds 1656 door een muur afgesloten hoogkoor. In de absis van de crypt werd zij een weinig boven de vloer opgesteld, ook weer in dezelfde zin als waarin zij werd

gevonden: met het voeteneinde naar het Oosten gericht, in de as van het gebouw. Op Pinksteren (1 Juni) werd door de predikant der Waalse Gemeente, na de kerkdienst, aan de opstelling van de sarcophaag in de crypt, ter plaatse een korte plechtigheid gewijd.

De rood-zandstenen kist, evenals het zware deksel, zijn slechts ruw uitgehouwen. Van buiten vertoont zich geen enkel ornament. De binnenzijde is ruw bewerkt met schuin naar beneden lopende, evenwijdig aan elkaar aangebrachte, ondiepe en smalle inkervingen. De binnenzijde van het voeteneinde vertoont dezelfde soort inkervingen, doch daar in visgraat-motief. De uitwendige lengte bedraagt 2 m 20, de breedte aan het hoofdeinde bedraagt 75 cm, aan het voeteneinde slechts 10 cm minder en dus is het bovenaanzicht maar flauw trapezium-vormig. De hoogte van de kist bedraagt over de gehele lengte 42 cm, de wanddikte is overal ongeveer 10 cm. Vermoedelijk is de steensoort afkomstig uit de Bentheimer groeven. Dit zal nog nader wetenschappelijk worden vastgesteld, alsmede de herkomst van de uit eveneens rood zandsteen bestaande, doch nog door een dunne pleisterlaag bedekte monolithische tien zuilen in de kerk. Hetzelfde moet gebeuren voor de zes fraai gecanneluurde grauwege zandstenen zuilen in de crypt. Dit onderzoek naar de herkomst van de rode zandsteen van sarcophaag en zuilen zou ook kunnen bewijzen, dat deze steensoort afkomstig is uit de Vogezen, in welk geval men zou te doen hebben met hetzelfde materiaal waaruit de Straatsburger Dom is opgetrokken. In dat geval staat men nog voor het probleem hoe men 900 jaren geleden het vraagstuk wist op te lossen tien zuilen van 30 à 40 ton gewicht over zo'n afstand te vervoeren en vervolgens hier op te stellen op een wijze die nu nog onze bewondering afdwingt. Heeft men te doen met Bentheimer steen, dan werd dit materiaal ongetwijfeld langs de Overijsselse Vecht via Zwolle en de IJssel en vervolgens langs de Rijn naar Utrecht vervoerd. Is het zandsteen uit de Vogezen, dan was alleen de Rijn de aanvoerweg. De kerk staat immers aan de oever van de voormalige Rijnloop door Utrecht!

We zijn door deze opgraving in elk geval verrijkt met een uiterst merkwaardig object uit een zeer ver achter ons liggend verleden. Bisschop Bernoldus' stoffelijk overschot heeft nu hopelijk voor altijd een waardiger plaats gevonden in Utrecht's oudste bouwkundig monument, waar het tot in lengte van jaren moge rusten in zijn eigengebouwde heiligdom. De sarcophaag is een belangrijk bezit en zal van nu af aan kunnen worden aanschouwd door een ieder die kerk en crypt komt bezichtigen.

A. M. VAN AKERLAKEN

